

Д 93

2617p

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ДЬОМІНА Ганна Анатоліївна

УДК 373.5.015.3.032:316.614.5(043)

РОЗВИТОК ОСОБИСТІСНОЇ ЗРІЛОСТІ СТАРШОКЛАСНИКІВ
ЩОДО ПОДРУЖНЬОГО ЖИТТЯ

19.00.07. – педагогічна та вікова психологія

АВТОРЕФЕРАТ

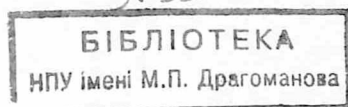
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

НБ НПУ

100196846

КИЇВ – 2008

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, професор
Лисянська Таїса Миколаївна,
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова,
Інститут філософської освіти і науки,
професор кафедри психології.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, професор,
дійсний член АПН України
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання АПН України,
директор;

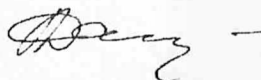
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Пенькова Олена Іванівна,
Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України,
лабораторія психології особистості ім. П.Р.Чамати,
провідний науковий співробітник.

Захист відбудеться *20 лютого 2008 р. о 12 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано *15 січня 2008 р.*

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В.Долінська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. В наш час проблема особистості та особистісної зрілості має особливе значення. Сучасне суспільство ставить перед випускником середньої загальноосвітньої школи певні вимоги, серед яких важливе місце займає становлення зрілої особистості (Державна національна програма “Освіта (Україна XXI століття”). Виконання цієї вимоги передбачає психолого-педагогічне обґрунтування тих важливих змін у становленні особистісної зрілості, які зумовлені не тільки фізіологічним розвитком, а й підготовкою до самостійного життя, вибором професії, соціалізацією в будь-яких колективах. Суспільству потрібні люди, котрі є суб’єктами своєї діяльності та життя в цілому, а це можливе лише при становленні особистісної зрілості.

Становлення особистісної зрілості та розвиток різнобічно розвиненої, активної особистості є важливою метою освітньої політики України. Процеси, що виникли в останні п’ятнадцять років під впливом політичних та економічних перетворень, непомітно змінювали ідеали суспільства та безпосередньо сім’ї (як малої соціальної групи суспільства). Особистісна незрілість молоді при вступі до шлюбу призвела до зростання числа розлучень, нестабільності подружніх стосунків, зміни сімейних цінностей та стандартів статевої поведінки. В умовах постійних змін в різних галузях суспільства виникла потреба розглядати проблему становлення особистісної зрілості як базову основу в підготовці молодого покоління до шлюбно-сімейного життя.

Радянськими педагогами та психологами розглядалися психолого-педагогічні проблеми підготовки молоді до подружнього життя (В.І.Барський, І.Д.Бех, Т.А.Демидова, І.В.Дубровіна, О.І.Зрітнева, С.В.Ковальов, Я.Л.Коломінський, І.С.Коц, Г.Крайг, Е.Д.Мар’ясіс, О.І.Пенькова та ін.). В їхніх роботах підкреслювалося, що потреба у створенні сім’ї не виникає сама по собі. Вона повинна виховуватись і розвиватись у кожній людині (В.І.Барський). Формування особистості сім’янина має здійснюватись на всіх етапах розвитку дитини відповідно до її віку (І.В.Дубровіна), а необхідно умовою, що передусе розвитку готовності молоді щодо шлюбно-сімейного життя та покращує його, повинна бути її зрілість (О.І.Зрітнева, Г.Крайг). Таким чином, розвиток особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя сприятиме покращенню процесу подальшої підготовки молоді до шлюбно-сімейних відносин.

Ряд науковців (О.Г.Асмолов, Б.С.Братусь, П.Я.Гальперін, Б.В.Зейгарник, Л.В.Потапчук, А.О.Реан, С.Тадеуш, О.С.Штепа та ін.) вивчали особистісну зрілість молоді з різних сторін, визначаючи поняття даного феномену через його структурні компоненти та їх елементи, критерії та деякі особливості становлення. Аналіз наукових праць дає нам можливість зробити висновок, що особистісна зрілість – це складне структурне утворення, яке включає певні характеристики: стійку систему знань, уявлень, ціннісних орієнтацій відповідно до предмету вивчення, потребу в піклуванні про іншу людину, самоконтроль, емоційну зрілість, відповідальність у різних сферах життєдіяльності, адекватне самоствердження, самостійність вибору, автономність, почуття реальності, позитивне ставлення до себе, цілепокладання, високий рівень реалізованості подій життя, саморозвиток та самореалізацію.

Комплексному вивченню розвитку та становлення особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці присвячені роботи М.Браун-Галковської, А.О.Кошелевої, Л.В.Потапчук, Р.М.Шаміонова, О.С.Штепи та ін. Дослідники зауважують, що саме юнацький вік є сенситивним періодом для розвитку та становлення компонентів особистісної зрілості. Так званий старший шкільний вік – вік ранньої юності, в якому відбуваються значні зміни в психіці, сприяє розвитку особистісної зрілості. По суті – це період, в якому відбувається особистісне зростання. Психологічною основою розвитку особистісної зрілості в юнацькому віці є процес засвоєння життєвих цінностей та їхнє перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень, що спричиняє потребу в зростанні особистісної зрілості старшокласників.

До структури особистісної зрілості старшокласника Л.М.Потапчук включає наступні характеристики: відповідальність у різних сферах діяльності, самостійність, емоційну зрілість, самореалізацію, адекватне самоствердження, цілепокладання. Р.М.Шаміонов виділяє шість основних компонентів, що складають структуру особистісної зрілості в підлітковому та юнацькому віці: відповідальність у різних сферах діяльності, емоційну зрілість, самоконтроль поведінки, рівень самостійності, показник реалізованості життєвих подій, адекватність самовідображення та цілепокладання. За О.С.Штепою, особистісна зрілість в юнацькому віці виявляється через: синергічність, автономність, контактність, самоприйняття, креативність, толерантність, відповідальність, глибинність переживань, здатність до децентрації та наявність власної життєвої філософії. О.В.Темрук підкреслює, що особистісна зрілість в юнацькому віці визначається розвитком Я-концепції, що, у свою чергу, характеризує становлення громадянської свідомості та самосвідомості; формуванням ідентичності, рівня домагань, ціннісних орієнтацій, мотивації досягнення. Однак, слід зауважити, що аналіз наукових праць з проблем особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці та підготовки учнівської молоді до подружнього життя свідчить про відсутність спеціальних досліджень особливостей розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя.

Отже, соціальна значущість проблеми, необхідність подальшого розширення теоретичних і експериментальних досліджень у даному напрямку і визначили вибір теми дисертаційного дослідження: “Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя”.

Зв’язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження входить до плану науково-дослідної роботи кафедри психології Інституту історії та філософії педагогічної освіти НПУ імені М.П.Драгоманова за напрямком “Теорія та технологія навчання і виховання у системі народної освіти”, затверджена на засіданні Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол №11 від 29 січня 2004 року) та узгоджена Радою з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №7 від 21 вересня 2004 року).

Мета дослідження полягає у виявленні психологічних особливостей становлення структурних компонентів та шляхів їх розвитку й інтеграції у цілісну особистісну зрілість щодо подружнього життя у старшокласників з урахуванням статі та зовнішніх умов соціалізації.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що особистісна зрілість старшокласників щодо подружнього життя має складну структуру (когнітивний, емоційно-мотиваційно-ціннісний, регулятивно-поведінковий компоненти) та підпорядкована загальним законам онтогенетичного розвитку індивіда, зовнішнім умовам соціалізації, внутрішнім спонуканням (потребам); залежить від сформованості компонентів та їх інтеграції у цілісне явище, розвиток якого може бути здійснений диференційованими шляхами активізації її структурних компонентів.

Відповідно до мети та необхідності перевірки правильності висунутої гіпотези були поставлені такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити аналіз психолого-педагогічних досліджень та визначити основні теоретичні підходи до проблеми розвитку особистісної зрілості щодо подружнього життя.

2. Визначити структуру особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя та вивчити проблему діагностики і створити психодіагностичний комплекс валідних і надійних методик для вивчення її структурних компонентів.

3. Виявити психологічні особливості розвитку структурних компонентів особистісної зрілості щодо подружнього життя та на їх основі визначити рівні її виявлення у юнаків і дівчат у залежності від зовнішніх умов соціалізації.

4. Обґрунтувати, розробити та апробувати у навчально-виховному процесі програму розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя.

Об'єкт дослідження – особистісна зрілість у ранньому юнацькому віці.

Предмет дослідження – особливості розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя.

Для досягнення поставлених в роботі мети та завдань нами використовувався такий комплекс теоретичних, емпіричних і математичних *методів* наукового дослідження:

- загальнонаукові теоретичні методи дослідження (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, класифікація даних теоретичних та експериментальних досліджень; теоретичне моделювання та ін.);

- емпіричні методи та методики дослідження: спостереження, бесіди, анкетування, стандартизовані опитувальники та психодіагностичні методики вивчення особистості (“Тест-опитувальник особистісної зрілості” Ю.З.Гільбуха, “Методика багатофакторного дослідження особистості” Р.Кеттелла, тест-опитувальник “Дослідження вольової саморегуляції” А.В.Зверкова та Е.В.Ейдмана, “Тест-опитувальник рівня суб'єктивного контролю” Дж.Роттера; методика “Ціннісні орієнтації” М.Рокіча, методика діагностики поведінки особистості в конфліктних ситуаціях К.Томаса, модифікований “Тест-опитувальник емоційного відгукування” А.Мехрабієна і Н.Епштейна), психолого-педагогічний експеримент (констатувальний і розвивальний); інтерактивні методи навчання та ін.;

- методи статистичної обробки даних (кореляційний аналіз, визначення достовірності відмінностей за допомогою t-критерію Ст'юдента та ін.).

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що:

- *вперше* досліджено зміст поняття “особистісної зрілості щодо подружнього життя”, визначено її структуру (когнітивний, емоційно-мотиваційно-ціннісний, регулятивно-поведінковий компоненти); розглянуто особливості вияву складників особистісної зрілості щодо подружнього життя та взаємозв'язків між ними; виявлено рівні розвитку (високий, середній та низький) особистісної зрілості щодо подружнього життя в учнів раннього юнацького віку в залежності від статі та зовнішніх умов соціалізації; обґрунтовано критерії, показники, умови та засоби розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя;

- *розширено та доповнено* знання про шляхи становлення особистісної зрілості в ранньому юнацькому віці;

- *набуло подальшого розвитку* розуміння особистісної зрілості в юнацькому віці та підготовки молоді до майбутнього подружнього життя.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що розроблена та апробована автором дослідження навчально-розвивальна програма, спрямована на розвиток структурних складників особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя в юнацькому віці, яка може бути використана в психодіагностичній, консультативній та психокорекційній роботі психологічної служби в закладах освіти, у навчально-виховному процесі вищих навчальних закладів, при підготовці майбутніх вчителів, практичних психологів, соціальних педагогів під час викладання курсів “Вікова психологія” та “Психологія сім'ї”. Окремі результати дослідження можуть знайти своє використання в розробці інших освітніх програм, стосовно змісту та розвитку особистісної зрілості молоді щодо подружнього життя.

Результати теоретичного й емпіричного дослідження *впроваджено* в навчально-виховний процес Бахчисарайської загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 Автономної республіки Крим (довідка № 01-2/63 від 17.06.2005 р.) та НПУ імені М.П. Драгоманова (довідка № 04-10/1792 від 27.07.2006 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення та результати роботи доповідалися та отримали схвалення на Всеукраїнській науково-практичній конференції “Актуальні проблеми професійної підготовки практичних психологів” (Київ, 2000); на звітно-науковій конференції молодих вчених університету “Науково-дослідна діяльність молодих вчених: особливості підготовки майбутнього вчителя” (Київ, 2004); на звітно-науковій конференції викладачів “До 170-річного ювілею: наукові досягнення – в навчальний процес” (Київ, 2005); на засіданнях та звітно-наукових конференціях кафедри психології НПУ імені М.П. Драгоманова; на звітно-науковій конференції викладачів “Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету” (Київ, 2007); на педагогічних радах і вчительських конференціях.

Публікації. Основний зміст, результати та висновки дисертаційного дослідження висвітлені у 9 публікаціях, серед яких 5 статей у наукових фахових виданнях, затверджених ВАК України, 4 публікації – матеріали конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку 257 джерел використаної літератури та додатків на 90 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 310 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 198 сторінках. Робота містить 27 таблиць і 7 рисунків на 12 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, визначено об'єкт, предмет і мету дослідження, сформульовано гіпотезу та завдання, розкрито наукову новизну роботи, визначено методи дослідження, практичне значення дослідження, наведено відомості щодо апробації та впровадження отриманих результатів, а також дані про структуру роботи.

У першому розділі *«Особистісна зрілість старшокласників щодо подружнього життя як психологічна проблема у вітчизняній і зарубіжній психології»* представлено аналіз основних теоретичних підходів до досліджуваної проблеми у зарубіжній та вітчизняній психолого-педагогічній літературі, розкрито основні поняття “зрілість”, “особистісна зрілість”, “особистісна зрілість щодо подружнього життя”, зміст, структура, особливості вияву особистісної зрілості щодо подружнього життя в ранньому юнацькому віці; подано обґрунтування системи взаємодоповнюючих методів та конкретних методик, використаних для вивчення рівнів розвитку та особливостей вияву особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя.

Особистісну зрілість науковці розглядають як один із структурних компонентів зрілої людини (А.О.Реан, Р.М.Шаміонов, О.С.Штепа, П.М.Якобсон), водночас особистісна зрілість є цілком самостійним поняттям і складним психологічним утворенням (А.В.Іващенко, Л.М.Потапчук, С.Тадеуш, О.В.Темрук). Як будь-яке комплексне, інтегральне явище, особистісна зрілість включає ряд компонентів. Ними виступають стани та властивості особистості, що супроводжують її діяльність в різних сферах буття (Л.М.Потапчук, Р.М.Шаміонов). Особистісна зрілість характеризується стійкими ціннісними орієнтаціями (А.Г.Здравомислов, О.І.Пенькова, В.А.Ядов), відповідальністю (П.Я.Гальперін, К.М.Муздибаєв, Ж.Піаже, Дж.Ротгер, М.В.Савчин); самостійністю (Є.І.Головаха, І.С.Кон, В.І.Слободчиков); самоствердженням (К.А.Абульханова-Славська, Л.І.Анциферова, Б.Ф.Ломов, О.М.Леонтьєв, А.В.Петровський, С.Л.Рубінштейн); адекватним цілепокладанням (Б.С.Братусь, І.В.Дубровіна) тощо. Отже, до визначення поняття особистісної зрілості та її структурних компонентів у психології існує багато підходів, що не суперечать один одному, а розглядають різні сторони цього складного явища.

Базуючись на системно-інтегративному підході, ми визначаємо поняття “особистісна зрілість щодо подружнього життя” як інтегральне (динамічне) утворення, високий рівень і гармонійний розвиток складників якого забезпечують готовність до конструктивного створення сімейних взаємин. Воно являє собою синтез взаємопов'язаних і взаємообумовлених компонентів: когнітивного (система знань, уявлень та переконань, необхідних для подружнього життя, позитивне

ставлення до оволодіння цими знаннями), емоційно-мотиваційно-ціннісного (мотиваційно-ціннісні орієнтації, емпатійність, емоційна стійкість) та регулятивно-поведінкового (вольова саморегуляція, відповідальність, самостійність, комунікабельність, безконфліктність). Особистісна зрілість у юнацькому віці визначається розвитком особистісних якостей, достатнім рівнем знань, уявлень та переконань, адекватним рівнем домагань, мотиваційної сфери, ціннісних орієнтацій, спрямованих на прогресивний розвиток, у майбутнє.

На основі проведеного аналізу робиться висновок про те, що проблема розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя є недостатньо вивченою, та обґрунтовується актуальність її дослідження.

Вивчення загального стану проблеми методів і методик дослідження особистісної зрілості, показало, що існуючі окремі методи і методики (експеримент, спостереження, бесіди, анкетування, стандартизовані опитувальники та психодіагностичні методики вивчення особистості не дають можливості повною мірою визначити розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя, її детермінанти, тому вибір методів і методик нашого дослідження зумовлювався потребою комплексного охоплення якнайширшого діапазону основних аспектів виявлення параметрів особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя.

У другому розділі дисертації *«Статеві-вікові особливості розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя»* викладено результати констатувального експерименту дослідження стосовно особливостей вияву компонентів особистісної зрілості та їх елементів (які до них входять), простежено зв'язки всіх складників особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя у ранньому юнацькому віці; виявлено наявність статевих відмінностей; визначено особливості становлення особистісної зрілості за місцем проживання.

Наше дослідження показало, що розвиток окремих елементів особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя нерівномірний і має свої особливості.

Встановлено, що сучасні старшокласники мають чіткі, але не завжди правильні знання, уявлення та переконання щодо необхідних умов щасливого подружнього життя, стосунків між партнерами, якостей сім'янина тощо. А тому в нашому контексті пізнавальна сфера у 66,0% учнів має середній, у 30,0% - низький і лише у 4,0% - високий рівень розвитку, а за статевою ознакою та місцем проживання старшокласників – слабо диференційована.

Мотиваційно-ціннісні орієнтації досліджуваних старшокласників за статевою ознакою слабо диференційовані та не залежать від зовнішніх умов соціалізації (слабка диференціація за проживанням учнів у місті і селі). Загалом, у 68,0% учнів мотиваційно-ціннісні орієнтації складають середній рівень розвитку, у 32,0% молоді виявили низький їх рівень сформованості.

Щодо емпатійності, то у 61,7% всіх досліджуваних спостерігається середній, у 25,2% - високий і у 13,1% - низький її рівень. Рівень показників емпатійності диференціюється за статевою ознакою (дівчата більш емпатійні, ніж хлопці) та за ознакою зовнішніх умов соціалізації (сільські учні мають вищий її рівень).

Стосовно емоційної стійкості досліджуваних старшокласників, то 38,2% всіх учнів мають середній, 59,2% - низький та 2,6% - високий рівень її розвитку. Результати нашого дослідження продемонстрували, що рівні розвитку емоційної стійкості розрізняються за статевою ознакою (хлопці емоційно стійкіші, ніж дівчата), а в залежності від зовнішніх умов соціалізації молоді – диференціація емоційної стійкості не спостерігається.

Високий рівень вольової саморегуляції мають 42,0% хлопців-старшокласників (більшість). Протилежні результати спостерігаються у дівчат – 64,0% мають низький рівень вольової саморегуляції. Під впливом зовнішніх умов соціалізації це явище не набуло специфічних ознак.

Встановлено, що 63,0% всіх досліджуваних учнів характеризуються середнім рівнем відповідальності; 36,0% - низьким та 1,0% - високим рівнем; за статевою ознакою та місцем проживання спостерігається слабка диференціація.

Рівень самостійності у 29,0% досліджуваних учнів – середній, у 65,5% - низький, у 5,5% - високий. У міських хлопців рівень самостійності дещо вищий, ніж у міських дівчат, а в сільській місцевості навпаки – дівчата більш самостійні, ніж хлопці. Отже, результати показують, що рівень розвитку самостійності залежить від статі та зовнішніх умов соціалізації, але несуттєво.

Стосовно рівня розвитку комунікабельності, то 49,0% досліджуваних учнів мають середній рівень, 44,0% – низький рівень і в незначній частини молоді – високий рівень розвитку (7,0%). У дівчат загалом показники даного явища вищі, ніж у хлопців, і не залежать від зовнішніх умов соціалізації міста чи села.

Результати дослідження безконфліктності показали, що для більшості досліджуваних хлопців властивим є прагнення до компромісу (34,4%) та суперництва (24,7%), а для дівчат – до співробітництва (33,1%) та компромісу (31,0%). Отже, лише для 32,0% всіх учнів властивим способом розв'язання конфліктів є компроміс, для 23,5% - співробітництво, для 13,0% - суперництво, для 9,7% - компроміс та пристосування, для 8,4% - пристосування, для 6,7% - співробітництво та компроміс, для 3,0% - уникнення, для 2,1% - суперництво та співробітництво, для 1,3% - співробітництво та уникнення.

Вивчення рівнів розвитку елементів особистісної зрілості щодо подружнього життя, дозволило простежити чітку диференціацію за статевою ознакою (за такими елементами, як вольова саморегуляція, самостійність, емпатійність, емоційна стійкість, комунікабельність, безконфліктність) та диференціацію за ознакою зовнішніх умов соціалізації (за наступними елементами особистісної зрілості: самостійність, емпатійність).

Отже, внаслідок порівняння досліджуваних хлопців і дівчат раннього юнацького віку за результатами всіх елементів особистісної зрілості встановлено, що хлопці мають високий рівень вольової саморегуляції, вони більш наполегливі, самостійні, емоційно стійкіші, а дівчата мають низький рівень вольової саморегуляції, але більш емпатійні та комунікабельні. Водночас серед досліджуваних сільські дівчата більш самостійні, ніж хлопці, сільські учні більш емпатійні, ніж міські. Щодо способу поведінки в конфліктних ситуаціях, то досліджувані міські учні перевагу надають компромісу та співробітництву (лише

дівчата), а серед досліджуваної сільської молоді спостерігається чітка диференціація: дівчата перевагу надають – співробітництву, а хлопці – суперництву і компромісу. Це є підставою думати, що переважна більшість досліджуваних старшокласників має середній, але недостатній рівень розвитку когнітивного компонента, мотиваційно-ціннісних орієнтацій, емоційної стійкості, відповідальності, комунікабельності, самостійності. Водночас досліджувані старшокласники демонструють достатній (високий) рівень емпатійності щодо своїх однокласників, прагнення до вищого рівня спілкування в навчальній групі та вказують на потребу в міжособистісному спілкуванні.

Кореляційний аналіз елементів особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя показав, що у структурі взаємозв'язків спостерігається певна варіативність та інтегрованість залежно від статі та зовнішніх умов соціалізації (в дисертації конкретизовано). А для всіх досліджуваних старшокласників центральним елементом у структурі особистісної зрілості виступає вольова саморегуляція, з підвищенням рівня якої зростає емоційна стійкість, емпатійність, відповідальність, комунікабельність, безконфліктність. Також виділяються тісні взаємозв'язки між мотиваційно-ціннісними орієнтаціями, відповідальністю, самостійністю та системою знань, уявлень, переконань учнів. Із зростанням відповідальності зміцнюються не лише мотиваційно-ціннісні орієнтації та підвищується вольова саморегуляція, а й покращується рівень емоційної стійкості.

Таким чином, результати дослідження рівня розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя засвідчили наявність високого, середнього та низького рівнів. В таблиці 1 зазначаються кількісні тенденції рівнів даного феномену: на високому рівні особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя знаходиться лише 10,1% досліджуваних старшокласників, на середньому – 59,6%, на низькому – 30,3%. Порівнюючи досліджуваних міських хлопців та дівчат, а також сільських хлопців та дівчат, ми підкреслимо, що загалом дівчата (як міські, так і сільські) особистісно дещо більш зрілі до подружнього життя, ніж хлопці (у дівчат раніше формуються знання, уявлення, переконання, необхідні для створення щасливого подружнього життя, механізми регуляції поведінкою, відповідальність, емпатійність, комунікабельність; у хлопців раніше, ніж у дівчат, формуються лише вольова саморегуляція, наполегливість, самовладання та емоційна стійкість).

Рівні визначались за попередньо встановленими і описаними в дисертації критеріями та показниками трикомпонентної структури особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя. Узагальнено знайомимо з цими показниками: 1) вияви пізнавальної та міжособистісної активності: прагнення до знань своїх особливостей (самоусвідомлення, самопізнання) з метою перевірки правильності своїх думок, уявлень про себе та інших, що має вияв у орієнтовних реакціях, зовнішніх виявах інтересів стосовно знань про себе та інших, а також своєї відповідності еталонам; 2) емоційна врівноваженість та розсудливість; доброзичливість, вираження жалю, чуйності, милосердя, готовності прийти на допомогу, що свідчить про властиву досліджуваним емпатійність. Вираження у

відповідях інтересу до проблеми шлюбу, подружніх взаємин під час обговорення, виявлення чітких зрілих мотивів та цінування подружнього життя; 3) визначення цілей, розробки планів, сприйнятливості, що сприяє поглибленню знань про себе, встановленню відповідностей індивідуальних особливостей еталонним, а також вияви емоційної стійкості, урівноваженості, витримки, імпульсивності, послідовності; вміння помітити, виділити, виправити свої дії; схильність до виважування у розв'язанні конфліктів; легке встановлення контактів і міжособистісних зв'язків; наявність толерантності у комунікативному взаємодіянні; приклади досягнення мети; схильність брати на себе відповідальність за розв'язання власних проблем; самостійність у прийнятті рішень; точність, пунктуальність, послідовність особистості у виконанні обов'язків; постійний "звіт" перед собою про потрібні дії, форми поведінки; саморегуляція з метою самоперетворення у плані підготовки себе до подружнього життя.

Таблиця 1

Загальний рівень розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя

Рівні	Всі учні 238		Кількість досліджуваних							
			Місто				Село			
			хлопці		дівчата		хлопці		дівчата	
			Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%	Абс. к-сть	%
Високий	24	10,1	4	8,0	7	8,1	4	9,3	9	15,3
Середній	142	59,6	32	64,0	49	57,0	30	69,8	31	52,5
Низький	72	30,3	14	28,0	30	34,9	9	20,9	19	32,2

На нашу думку, зафіксовані характерні показники виділених рівнів особистісної зрілості щодо подружнього життя у ранньому юнацькому віці не можуть бути задовільними, оскільки високий рівень даного феномену виявлено у незначній кількості учнів, а переважають у досліджуваних середній та низький рівні. Зрозуміло, що у юнаків з такими показниками особистісної зрілості щодо подружнього життя будуть спостерігатися труднощі у подальшому особистісному зростанні та становленні як шлюбних партнерів, потенційно послідовних, особистісно зрілих та щасливих сім'янинів, що призведе, у свою чергу, до нестабільності подружніх стосунків та, можливо, розлучення.

У **третьому розділі** «Шляхи активізації розвитку структурних компонентів особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя» представлено теоретичне обґрунтування можливості побудови розвивального експерименту, процесуальні та змістові аспекти впровадження програми з розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя; подано результати розвивального експерименту: аналіз кількісних та якісних показників апробації запропонованої програми в навчально-виховному процесі.

Визначення компонентів та елементів, взаємозалежності і вагомості їх дозволяє побудувати систему підготовки молоді до сімейного життя в школі. В результаті нашого дослідження за допомогою навчально-розвивальної програми ми

можемо змоделювати особистісну зрілість старшокласників щодо майбутнього подружнього життя.

Виходячи з кореляційних даних взаємозалежності виділених елементів особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя, парадигма нашого дослідження полягає в тому, що, впливаючи на розвиток мотиваційно-ціннісних орієнтацій щодо шлюбу та вольових якостей особистості (відповідальність, здатність до саморегуляції), а також розвиваючи комунікабельність молоді (як провідних елементів особистісної зрілості щодо подружнього життя), ми змодельовано потенційно послідовного особистісно зрілого сім'янина. Це положення і стало теоретичним обґрунтуванням шляхів становлення особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя.

В експериментальній роботі взяли участь 50 учнів десятих класів загальноосвітньої школи I-III ступенів №3 м. Бахчисарая Автономної республіки Крим упродовж 2004-2005 навчального року.

Навчально-розвивальна програма "Особистість майбутнього сім'янина" включає теоретичну, діагностичну і практичну роботу, яку забезпечували педагогічний колектив та шкільний психолог (робота з учнями юнацького віку, педагогами, батьками на заняттях різних форм організації). Поєднання діагностичної, теоретичної та практичної роботи мало сприяти, за нашим припущенням, позитивному становленню особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя.

Під час створення програми ми використовували різні інтерактивні методи (бесіди, дискусії, "вечори запитань і відповідей", розв'язання проблем) та форми навчально-розвивальної роботи: класичні педагогічні (урок, класна година, класні збори, семінар), психологічні (тренінг) з системою ігор, завдань, вправ, що мають пряме відношення до нашої проблеми.

Метою розробленої нами програми стало розширення і збагачення когнітивного, емоційно-мотиваційно-ціннісного та регулятивно-поведінкового компонентів учнів у контексті зрілості до подружнього життя (знання, уявлення, переконання щодо подружнього життя, необхідні умови щасливого сімейного життя, найнеобхідніші риси сім'янина, їхні характеристики; мотиви вибору партнера та створення шлюбу, цінності сімейного життя та особистісних рис), а також становлення в учасників експерименту особистісної зрілості через сприяння усвідомлення учнями власних особистих якостей та використання інтерактивних шляхів для розвитку комунікабельності, толерантності, відповідальності, вольової саморегуляції, наполегливості, емпатійності, довіри, емоційної стійкості, розширення ціннісних орієнтацій тощо.

Навчально-розвивальна програма складатиметься з чотирьох частин.

Перша частина нашої програми була підготовлена для роботи безпосередньо з учнями. Вона складатиметься з тридцяти двох занять по 40-100 хвилин.

Метою та завданням перших дванадцяти занять (по 40-45 хвилин), що мають теоретично-діагностичний характер роботи, є уточнення, розширення і збагачення знань старшокласників стосовно шлюбу, сім'ї; мотивів одруження та вибору шлюбного партнера; життєвих та сімейних ціннісних орієнтацій; найважливіших особистісних якостей сім'янина тощо (як було зазначено в парадигмі). Заняття

проходили у формі бесід і дискусій на уроках та заняттях психологічної студії з тем: “Мотиви одруження та вибору шлюбного партнера”, “Ціннісні орієнтації учнів щодо подружнього життя” тощо.

Наступні сімнадцять занять практичної роботи (по 90-100 хвилин) спрямовані на удосконалення тих компонентів особистісної зрілості, які об’єктивно піддаються розвитку за відносно короткий проміжок часу та є основними для особистості майбутнього сім’янина: комунікабельність, мотиваційно-ціннісні орієнтації, відповідальність, воляова саморегуляція. Тому в програму тренінгу ми включили вправи на стимулювання позитивного ставлення до себе, розвиток адекватної самооцінки, комунікабельності, безконфліктності, відповідальності, волі, емпатійності, довіри; розширення та уточнення ціннісних орієнтацій. Слід зазначити, що певні блоки вправ одночасно забезпечували вплив на всі виділені структурні компоненти особистісної зрілості щодо подружнього життя (що відповідає парадигмі).

Перша частина навчально-розвивальної програми була завершена діагностично-підсумовуючою роботою (три заняття), мета якої – здійснити психодіагностику, проаналізувати результати та підбити підсумки стосовно розвитку особистісної зрілості учнів щодо майбутнього подружнього життя, а також спрямувати старшокласників на активізацію вміння планувати своє майбутнє, приймати рішення з метою впливу на хід подій.

Друга частинна навчально-розвивальної програми була розроблена для роботи шкільного психолога з педагогічним колективом. В другу частину увійшли: доповіді на науково-практичних семінарах класних керівників, в яких не тільки констатували отримані діагностичні дані учнів, а й показували можливості впливу на майбутнє подружнє життя; виступи на семінарах для вчителів-предметників та завучів шкіл; “Вечір запитань та відповідей”. Було показано на якому рівні особистісна зрілість старшокласників та як активізувати потужний виховний потенціал літератури, історії та інших шкільних дисциплін з метою розвитку особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя.

Третя частина навчально-розвивальної програми була підготовлена для роботи класного керівника з учнями. У дану частину увійшли 5 тем, мета яких полягала у необхідності зорієнтувати учнівську молодь у питаннях міжособистісних стосунків.

Для роботи шкільного психолога з батьками була розроблена IV частина навчально-розвивальної програми. В дану частину увійшли доповіді, “Вечори запитань та відповідей”. Метою цих заходів є: показати актуальність проблеми особистісної зрілості щодо подружнього життя, ознайомити батьків з діагностичними результатами щодо рівня розвитку особистісної зрілості і її окремих елементів у старшокласників (їхніх дітей), ознайомити із змістом роботи та способами розвитку потенційно послідовного особистісно зрілого сім’янина.

Для оцінки ефективності розробленої програми ми порівнювали результати до, під час (в дисертації) і після розвивальної роботи в контрольній та експериментальній групах. Поточні та контрольні зрізи ми провели за тими ж методиками, що і в констатувальному експерименті. Отримані дані аналізували щодо якості та кількості результатів (табл. 2).

Таблиця 2

Зміни елементів рівня особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя в учнів раннього юнацького віку у ході розвивального експерименту

Елементи особистісної зрілості щодо подружнього життя	Рівні	Експериментальна група						Контрольна група						t-критерій
		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	
Знання, уявлення, переконання	Високий	-	-	18	72	18	72	2	8	5	20	3	12	t _{0,05} = 2,11
	Середній	20	80	7	28	13	52	13	52	14	56	1	4	
	Низький	5	20	-	-	5	20	10	40	6	24	4	16	
Мотиваційно-ціннісні орієнтації	Високий	-	-	16	64	16	64	-	-	1	4	1	4	t = 0,61
	Середній	18	72	8	32	10	40	16	64	10	40	6	24	
	Низький	7	28	1	4	3	24	9	36	14	56	5	20	
Емпатійність	Високий	2	8	9	36	7	28	-	-	2	8	2	8	t _{0,01} = 3,34
	Середній	9	36	16	64	7	28	14	56	16	64	2	8	
	Низький	14	56	-	-	14	56	11	44	7	28	4	16	
Емоційна стійкість	Високий	2	8	6	24	4	16	2	8	3	12	1	4	t _{0,05} = 2,50
	Середній	5	20	15	60	10	40	13	52	18	72	5	20	
	Низький	18	72	4	16	14	56	10	40	4	16	6	24	
Вольова саморегуляція	Високий	-	-	8	32	8	32	2	8	2	8	-	-	t = 1,00
	Середній	16	64	15	60	1	4	20	80	19	76	1	4	
	Низький	9	36	2	8	7	28	3	12	4	16	1	4	
Відповідальність	Високий	-	-	5	20	5	20	1	4	1	4	-	-	t = 1,04
	Середній	15	60	18	72	3	12	21	84	21	84	-	-	
	Низький	10	40	2	8	8	32	3	12	3	12	-	-	
Самостійність	Високий	-	-	7	28	7	28	-	-	-	-	-	-	t = 1,27
	Середній	3	12	14	56	11	44	7	28	11	44	4	16	
	Низький	22	88	4	16	18	72	18	72	14	56	4	16	
Комунікабельність	Високий	1	4	9	36	8	32	-	-	2	8	2	8	t _{0,05} = 2,49
	Середній	9	36	16	64	7	28	17	68	18	72	1	4	
	Низький	15	60	-	-	15	60	8	32	5	20	3	12	
Безконфліктність	Високий	4	16	20	80	16	64	3	12	3	12	-	-	t _{0,001} = 3,75
	Середній	17	68	5	20	12	48	17	68	18	72	1	4	
	Низький	4	16	-	-	4	16	5	20	4	16	1	4	

Оцінка достовірності розходжень показників (тобто наявності суттєвих змін елементів особистісної зрілості щодо подружнього життя) до, під час і після експерименту здійснювалась за допомогою t-критерію Ст'юдента. Одержані дані статистично достовірні: знання, уявлення, переконання експериментальної групи t = 4,75; мотиваційно-ціннісні орієнтації t = 4,26; емпатійність t = 3,50; емоційна стійкість t = 3,57; вольова саморегуляція та відповідальність t = 3,66; самостійність t = 3,68; комунікабельність t = 5,51; безконфліктність t = 3,78 – усе на рівні p < 0,001.

По завершенню розвивального експерименту в учасників експериментальної групи в усіх компонентах особистісної зрілості щодо подружнього життя були зафіксовані значущі зрушення, тенденції росту якостей показників: відбулось розширення знань та підвищення позитивної мотивації до отримання психологічних знань; формування нового рівня життєвих пріоритетів особистості, в основі яких лежить змістовність знань стосовно подружніх цінностей та усвідомлення свого ставлення до них (намагались ціннісні орієнтації перетворити в цінності особистості); покращення самоконтролю особистості, оцінювання та самокорекція своїх дій у процесі саморозвитку та досягнення більш високого рівня їх; підвищення майстерності застосовувати співробітництво і компроміс при вирішенні конфліктних ситуацій і зменшення популярності конкуренції і пристосування як непродуктивних форм міжособистісної взаємодії; самоорганізація життєдіяльності та розвиток моральної поведінки. Визначення t-критерію Ст'юдента доводить ефективність нашої програми і підкреслює зміцнення зв'язків між елементами особистісної зрілості щодо подружнього життя та появу нових міцних зв'язків, тим самим простежується інтеграція у цілісне (динамічне) явище (детальніше в дисертації).

Результати контрольного зрізу показали, що проведена нами робота дійсно сприяла значним позитивним змінам особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя (табл. 3).

Таблиця 3

Зміни у рівнях розвитку особистісної зрілості учнів раннього юнацького віку щодо подружнього життя на початку та в кінці експерименту

Рівні даного феномену	Стать	Експериментальна група						Контрольна група					
		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця		До експ-ту		Після експ-ту		Різниця	
		К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Високий	Хлопці	-	-	1	20	1	20	-	-	-	-	-	-
	Дівчата	-	-	5	25	5	25	-	-	-	-	-	-
	Всі	-	-	6	24	6	24	-	-	-	-	-	-
Середній	Хлопці	4	80	4	80	-	-	5	83,3	5	83,3	-	-
	Дівчата	15	75	15	75	-	-	14	73,7	16	84,2	2	10,5
	Всі	19	76	19	76	-	-	19	76,0	21	84,0	2	8,0
Низький	Хлопці	1	20	-	-	1	20	1	16,7	1	16,7	-	-
	Дівчата	5	25	-	-	5	25	5	26,3	3	15,8	2	10,5
	Всі	6	24	-	-	6	24	6	24,0	4	16,0	2	8,0

Серед досліджуваних експериментальної групи після розвивального впливу 20% хлопців та 25% дівчат характеризувалися високим рівнем особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя, тоді як на початку експерименту досліджуваних з високим рівнем особистісної зрілості не було; 80% хлопців та 75% дівчат досягли середнього рівня особистісної зрілості; після розвивального експерименту досліджувані з низьким рівнем особистісної зрілості – відсутні (у порівнянні 20% хлопців та 25% дівчат у констатувальному дослідженні).

Старшокласники контрольної групи не показали значущих змін у показниках рівнів особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя (високий рівень без змін – 0%; середній – 84% проти 76% і низький – 16% у порівнянні з 24%).

Відмінності в експериментальній групі у рівнях особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя до і після експерименту статистично значущі ($t = 7,36$) на рівні $p < 0,001$. Певні зрушення у показниках відбулися також у контрольній групі ($t = 3,66$) на рівні $p < 0,001$), але переважно у межах одного рівня, тоді як в експериментальній групі мають здебільшого місце зміни у показниках усіх рівнів особистісної зрілості щодо подружнього життя.

Порівняльний аналіз показників рівня особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя виявив інтенсивну динаміку змін у результатах до і після розвивального впливу. У зв'язку з тим, що в експериментальній групі учнів із низьким рівнем особистісної зрілості не залишилось, то отримані результати стали підтвердженням того, що розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя можливий за умови цілеспрямованого впливу на учнів методами активного соціально-психологічного навчання за певними напрямками роботи шкільного психолога.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило нашу гіпотезу та дозволило сформулювати загальні висновки.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення та емпіричне дослідження проблеми розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя, що виявляється у розкритті й уточненні структурних компонентів та специфіки становлення особистісної зрілості, її критеріїв та показників, в обґрунтуванні, розробці та апробації програми розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя у навчально-виховному процесі.

1. Зміни, яких зазнало українське суспільство, справляють значний вплив на особистість майбутнього сім'янина. Необхідність розвитку в демократичній державі інституту шлюбу ставить вимоги до становлення послідовного особистісно зрілого сім'янина і проведення досліджень, що пропонують нові науково достовірні результати, які стосуються підвищення рівня особистісної зрілості молоді щодо майбутнього подружнього життя.

2. Особистісна зрілість щодо майбутнього подружнього життя – це інтегральне (динамічне) утворення, високий рівень і гармонійний розвиток складників якого забезпечують готовність до конструктивного створення сімейних взаємин. Особистісна зрілість щодо подружнього життя з одного боку є одним із структурних компонентів зрілості людини, а з іншого входить до структури психологічної готовності молоді до шлюбно-сімейного життя та має свою структуру. Отже, особистісна зрілість щодо подружнього життя є синтезом взаємопов'язаних і взаємообумовлених структурних компонентів: когнітивного, емоційно-мотиваційно-ціннісного та регулятивно-поведінкового.

3. Юнацький вік є сенситивним періодом для розвитку особистісної зрілості. Особистісна зрілість щодо майбутнього подружнього життя у юнацькому віці визначається рівнем розвитку знань, уявлень, переконань про шлюб та сім'ю, про необхідні умови щасливого подружнього життя, про найнеобхідніші риси сім'янина та їхні характеристики; мотивів вибору партнера, мотивів створення шлюбу; ціннісних орієнтацій в житті особистості та цінностей подружнього життя, емпатійності, емоційної стійкості; відповідальності, самостійності, комунікабельності; самоконтролю поведінки та діяльності, вольової саморегуляції та самокорекції тощо.

4. Існують вікові та статеві відмінності, вплив урбанізації на розвиток структурних елементів особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя. Дівчата характеризуються більш раннім становленням особистісної зрілості, ніж хлопці (у дівчат раннього юнацького віку фізична і психічна зрілість випереджає відповідні показники хлопців).

Переважає більшість старшокласників виявляє середній рівень та третина учнів низький рівень розвитку знань, уявлень переконань щодо шлюбу; мотиваційно-ціннісних орієнтацій, емпатійності, відповідальності, комунікабельності, безконфліктності, що у більшості випадків характеризується: 1) позитивним ставленням до майбутнього шлюбу, існуванням нестійких уявлень та переконань щодо необхідних умов щасливого подружнього життя, стосунків між партнерами, якостей сім'янина та недостатньо нерозвиненим самопізнанням; 2) не досить розвиненим емоційно-ціннісним самоставленням та ставленням до здійснення вибору; досить стійкою увагою до думок і переживань інших людей; вибірковістю виявлення схильності відгукуватися на настрої інших, співпереживати й співчувати; в поведінці не враховуються мотиви, цілі, цінності учасників взаємодії; 3) свідомим керуванням поведінкою та діяльністю, але в саморегуляції відчувається вплив емоцій, настроїв; намагаються не створювати складних ситуацій та уникати їх; під час спілкування інколи бракує лаконічності, логічності, не завжди передбачають емоційні реакції партнера. Все це може призвести до непослідовності в поведінці та викликати труднощі під час спілкування з іншими людьми, вирішення сімейних проблем, утруднення при встановленні міжособистісних контактів з протилежною статтю, неможливість встановлювати щирі, емоційно теплі, близькі стосунки особистісного плану.

Водночас, близько половини хлопців мають високий рівень вольової саморегуляції і характеризуються розвинутою здатністю свідомо керувати своїми діями, бажаннями і станами; опануванням особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, високим рівнем розвитку наполегливості та самовладання, а у дівчат спостерігається низький рівень вольової саморегуляції, що характеризуються чутливістю, імпульсивністю, невпевненістю у собі, не послідовністю в поведінці, а отже, не володіють прийомами самоконтролю та саморегуляції поведінки.

У старшокласників виявлена недостатньо розвинена емоційна стійкість та самостійність, що мають низький рівень розвитку і характеризуються емоційною неврівноваженістю та імпульсивністю, підвищеною роздратованістю; самостійність не є головною рисою особистості, тому лише інколи вирішують труднощі

самостійно, але найчастіше звертаються за допомогою до інших, що може призвести до небажаного втручання в шлюбне життя сторонніх осіб.

5. Існують міцні зв'язки між елементами особистісної зрілості щодо майбутнього подружнього життя, а тому впливаючи на мотиви, ціннісні орієнтації (як побуджувальні чинники), розвиваючи вольові риси особистості (відповідальність, здатність до саморегуляції), а також комунікабельність молоді (як поведінкові прояви досвіду) у контексті особистісної зрілості щодо подружнього життя, можна піднімати загальний рівень особистісної зрілості та моделювати потенційно послідовного особистісно зрілого сім'янина.

6. Розвиток особистісної зрілості молодого покоління забезпечується двома напрямками роботи шкільного психолога: 1) безпосередня робота з хлопцями та дівчатами юнацького віку; 2) робота з педагогами і батьками. Зокрема, в нашому експерименті дані напрямки реалізуються в теоретичній, практичній, діагностичній роботі навчально-розвивальної програми "Особистість майбутнього сім'янина" що складається з чотирьох частин: робота шкільного психолога з учнями, з педагогічним колективом, робота класного керівника з учнями, робота шкільного психолога з батьками. Дана програма реалізувалася з використанням різних форм (урок, тренінг), інтерактивних методів (бесіди, дискусії) та технік (рольові ігри, вправи, розв'язування проблемних ситуацій).

Зміст навчально-розвивальної програми повинен бути спрямованим на розвиток знань, уявлень, переконань стосовно себе, майбутнього обранця, одруження, поведінки та взаємодії з протилежною статтю, міжособистісних конфліктів та їхніх причин; усвідомлення мотивів одруження, ціннісних орієнтацій щодо взаємостосунків у майбутній сім'ї; розвиток найнеобхідніших рис сім'янина (відповідальності, самостійності, вольової саморегуляції, емпатійності, емоційної стійкості, безконфліктності, комунікабельності); розвиток навичок міжстатевого спілкування та міжособистісної взаємодії, на спрямування учнів на удосконалення вмінь вирішувати проблеми та міжособистісні конфлікти; розвиток і закріплення форм поведінки, пов'язаних з відповідальністю, самостійністю, емоційною та вольовою саморегуляцією, взаємодопомогою, співпрацею (як було зазначено в парадигмі). Домінуюча роль у даному процесі відводиться шкільному психологу. З цієї метою розроблена й успішно апробована модель діяльності психолога з реалізації завдань особистісного, статевого та дошлюбного розвитку юнаків, яка розподіляється серед всіх напрямків його роботи (діагностика, просвіта, розвиток тощо).

7. Спеціально організована розвивально-експериментальна робота здійснює значний вплив на рівень розвитку когнітивного, емоційно-мотиваційно-ціннісного, регулятивно-поведінкового компонентів та їхніх взаємозв'язків: підвищення позитивної мотивації до отримання психологічних знань; формування нового рівня життєвих пріоритетів особистості, в основі яких лежить змістовність знань стосовно подружніх цінностей та усвідомлення свого ставлення до них; покращення самоконтролю особистості, оцінювання та самокорекція своїх дій у процесі саморозвитку та досягнення їх більш високого рівня; урізноманітнення стратегій реагування у конфліктних ситуаціях; підвищення майстерності в застосуванні співробітництва і

компромісу при вирішенні конфліктних ситуацій (особливо у хлопців) і зменшення популярності конкуренції і пристосування як непродуктивних форм міжособистісної взаємодії (особливо у дівчат); самоорганізація життєдіяльності та розвиток моральної поведінки; простежується позитивна тенденція щодо змін особистісних якостей, які є необхідними рисами майбутнього сім'янина (позитивний характер емоційних переживань (особливо у хлопців), ріст вольових прагнень та відповідальності вчинків, підвищення самостійності, комунікабельності), що, в кінцевому рахунку, призводить до підвищення загального рівня особистісної зрілості учнів.

Дана експериментальна робота не претендує на вичерпний аналіз проблеми особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя. Її актуальність та складність вимагають подальшого теоретичного і практичного вирішення таких аспектів: уточнення змісту особистісної зрілості щодо подружнього життя; аналіз динаміки розвитку особистісної зрілості щодо подружнього життя; виявлення значущості різних чинників у становленні особистісної зрілості молоді. З вивченням цих проблем ми пов'язуємо подальше вдосконалення процесу розвитку та становлення особистісної зрілості щодо подружнього життя в юнацькому віці.

Основний зміст дисертації відображено у таких публікаціях автора:

1. Дьоміна Г.А. Мотиваційно-ціннісний компонент особистісної зрілості старшокласників стосовно подружнього життя. // Психологія. Збірник наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 21. – 2003. – С.196-204.
2. Дьоміна Г.А. Особливості поведінкового компонента в структурі особистісної зрілості старшокласників стосовно подружнього життя. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2005. № 7(31). – С.70-78.
3. Дьоміна Г.А. Комунікабельність як одна з найголовніших якостей сім'янина. / Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред. С.Д. Максименка. – Т. VII. – Вип. 4. – К.: “Тнозіс”, 2005. – С.102-110.
4. Дьоміна Г.А. Місце когнітивного компонента в структурі особистісної зрілості старшокласників Криму стосовно подружнього життя. // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. Зб. наук. праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. № 12(36). – С.154-162.
5. Дьоміна Г.А. Становлення особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя. // Вісник Харківського національного педагогічного університету. Серія: Психологія. – Вип. 21 – X.: ХНПУ, 2007. – С.54-66.
6. Дьоміна Г.А. Особливості емпатії у ранньому юнацькому віці як одного із структурних елементів особистісної зрілості. // Матеріали звітної-наукової конференції викладачів та аспірантів НПУ імені М.П. Драгоманова за 2004 р., Київ, 25-26 січня 2005 р. – Науковий часопис. – Серія 12: Психологічні науки. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 5 (29). – 2005. – С.58-62.
7. Дьоміна Г.А. Особливості відповідальності старшокласників як одного із структурних елементів особистісної зрілості. // Збірник матеріалів звітної-наукової конференції молодих вчених, Київ, 18-19 травня 2004 р. – Науковий часопис НПУ

імені М.П. Драгоманова. – Серія 12: Психологічні науки. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова. – Вип. 4(28). – 2005. – С.33-38.

8. Неділько Г.А. (Дьоміна Г.А.) Соціально-психологічні проблеми діяльності практичного психолога з підготовки старшокласників до сімейного життя. // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Актуальні проблеми підготовки практичних психологів до роботи в різних сферах людської діяльності”. Сб. наук. праць. Доданок №10(15) до наук. журналу «Персонал», №5(59), К.: МАУП, 2000, – С.196-198.

9. Неділько Г.А. (Дьоміна Г.А.) Конфлікт в сім’ї як суїцидальний чинник // Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної студентської конференції “Соціально-психологічні проблеми молоді в умовах трансформації суспільства”, Кіровоград, 25-27 квітня 2001 р. – Кіровоград: Соціально-педагогічний інститут “Педагогічна Академія”. – 2001. – С.144-145.

Анотації

Дьоміна Г.А. Розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, Київ, 2007.

Дисертаційне дослідження присвячене вивченню проблеми розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя у процесі навчально-виховної роботи школи. У роботі представлено узагальнені результати теоретичного аналізу наукової літератури з проблем особистісної зрілості, особливостей вияву особистісної зрілості щодо подружнього життя у ранньому юнацькому віці.

Визначена структура, критерії, показники, рівні та особливості вияву структурних елементів та компонентів особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя.

Експериментально доведено можливість розвитку особистісної зрілості старшокласників щодо подружнього життя у процесі навчально-виховної роботи школи інтерактивними методами навчання. Розроблено, науково обґрунтовано та апробовано навчально-розвивальну програму «Особистість майбутнього сім’янина», яка спрямована на розширення когнітивного компонента, поглиблення мотиваційно-ціннісних орієнтацій щодо шлюбу, розвиток комунікабельності, волі, відповідальності, самостійності, емпатійності, емоційної стійкості, довіри, розвиток позитивного ставлення до себе та майбутнього шлюбу, гуманістичної спрямованості, особистісне зростання.

Ключові слова: зрілість, особистісна зрілість, особистісна зрілість щодо подружнього життя, структурні компоненти особистісної зрілості щодо подружнього життя, особливості вияву компонентів особистісної зрілості старшокласників, розвиток особистісної зрілості старшокласників щодо майбутнього подружнього життя, інтерактивні методи навчання.

Дёмина А.А. Развитие личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова, Киев, 2007.

Диссертационное исследование посвящено изучению проблемы развития личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни в процессе учебно-воспитательной работы школы.

Осуществлен анализ основных теоретических подходов к проблеме личностной зрелости в зарубежной и отечественной психолого-педагогической литературе, особое внимание уделяется современным украинским и российским исследованиям по этой проблематике. Делается вывод о том, что проблема развития личностной зрелости к супружеской жизни недостаточно изучена, является лично и социально значимой, что и определяет актуальность её исследования. В работе раскрыты особенности проявления личностной зрелости к супружеской жизни в раннем юношеском возрасте, выявлены структура, критерии, показатели, уровни и особенности проявления структурных элементов и компонентов личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни.

Личностная зрелость к супружеской жизни – это интегральное (динамическое) образование, высокий уровень и гармоническое развитие составляющих которого осуществляют готовность к конструктивному созданию семейных отношений. Личностная зрелость к супружеской жизни с одной стороны является одним из структурных компонентов зрелости человека, а с другой – входит в структуру психологической готовности молодёжи к семейной жизни и имеет свою структуру. Таким образом, личностная зрелость к супружеской жизни является синтезом взаимосвязанных и взаимодополняемых структурных компонентов: когнитивного, эмоционально-мотивационно-ценностного и регулятивно-поведенческого. Ранний юношеский возраст рассматривается как сенситивный период для развития личностной зрелости к супружеской жизни.

Основной этап констатирующего эксперимента состоял в изучении особенностей названных компонентов личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни и их элементов. Были установлены показатели, критерии и уровни их развития по каждому составляющему.

Делается вывод о том, что выявленные уровни показателей личностной зрелости у исследуемых не могут быть удовлетворительными, поскольку высокий уровень личностной зрелости к супружеской жизни имеет незначительная часть старшеклассников, а доминируют у них средний и низкий уровни личностной зрелости к супружеской жизни. Также выявлено, что развитие отдельных элементов личностной зрелости является неравномерным и имеет свои особенности.

С целью активизации и повышения уровня развития составляющих личностной зрелости к супружеской жизни разработана учебно-развивающая программа по развитию личностной зрелости будущего семьянина “Личность будущего семьянина”. Также анализируются количественные и качественные результаты апробации предложенной программы в учебно-воспитательном процессе школы.

Развитие личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни реализуется комплексным подходом, направленным на непосредственное развитие элементов личностной зрелости, которые недостаточно развиты. Учебно-развивающая программа состоит из: теоретической работы (лекции, беседы, диспуты, размышления), диагностической (психологические тестовые методики и вопросники) и практической (тренинговые упражнения).

Эффективным способом развития личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни является социально-психологический тренинг, позволяющий усовершенствовать компоненты личностной зрелости, которые объективно поддаются развитию за относительно короткое время. Практическая (тренинговая) работа развивающей программы содержала упражнения на развитие адекватной самооценки, положительного отношения к самому себе, к противоположному полу и к будущей супружеской жизни, развитие волевой саморегуляции, ответственности, коммуникабельности, доверия и бесконфликтного общения, расширение ценностных ориентаций, развитие личностного становления.

Результатом внедрения учебно-развивающей программы стало повышение уровней структурных элементов, а значит и компонентов личностной зрелости к супружеской жизни, что, в конечном итоге, способствовало повышению общего уровня личностной зрелости старшеклассников к супружеской жизни.

Ключевые слова: зрелость, личностная зрелость, личностная зрелость к супружеской жизни, структурные компоненты личностной зрелости к супружеской жизни, особенности проявления и развитие компонентов личностной зрелости старшеклассников к будущей супружеской жизни, интерактивные методы обучения.

Dyomina G.A. The development of the senior pupils' personal maturity concerning married life. – Manuscript.

The dissertation on acquiring an academic degree of candidate of psychological sciences on major 19.00.07 – pedagogical and age-specific psychology. – M.P.Dragomanov National Pedagogical University, Kyiv, 2007.

The dissertation is dedicated to the study of the problem of the development of the senior pupils' personal maturity concerning married life within teaching and educational work at school. There are general results of the theoretical analysis of scientific literature on the problem of personal maturity, peculiarities of the display of the personal maturity concerning married life in early youth.

The structure, criteria, indices, levels and peculiarities of the display of the structural elements and components of the senior pupils' personal maturity concerning married life are revealed. It is stated that the mechanism of the future married person's development is the formation of his orientation towards happy married life.

The possibility of the development of the senior pupils' personal maturity concerning married life has been experimentally proved by active methods of social and psychological training within teaching and educational work at school. The training program called "A Personality of the Future Married People" has been worked out, substantiated and approved. It is directed to enlarging of the cognitive sphere, extending of the motive-valuable orientation, development of social interaction, will, responsibility, self-dependence, empathy, emotional

stability, the formation of trust, the development of positive attitude to yourself and future marriage, humanistic sense of purpose, personal growth.

Key words: maturity, personal maturity, personal maturity concerning married life, structural components of the personal maturity concerning married life, peculiarities of display of senior pupils' personal maturity components, development of the senior pupils' personal maturity concerning married life, active teaching methods.

**Підписано до друку 04.12.2007 р. Формат 60x84 1/16.
Папір офсетний. Умовн. др. арк. 0,95
Друк різнограф. Тираж 100 прим. Зам. № 0412/01.**

**Підприємство УВОІ "Допомога" УСІ
"КАПРІ"
03056, м. Київ, вул. Політехнічна 6, корп. 5 (КП)
Тел.: 241-71-46**

